

Klimamoralisme

Climate change and moralism

Espen Gamlund

Professor i filosofi, Institutt for filosofi og førstesemesterstudier, Universitetet i Bergen.

Gamlund har en doktorgrad fra Universitetet i Oslo om tilgivelsens etikk. Han har publisert arbeider om tilgivelse, dyreetikk, døden, vaksinasjon og helseprioriteringer. Høsten 2021 er han aktuell med boken *Kunsten å moralisere*, Dreyer forlag.

Espen.gamlund@uib.no

Sammendrag

Denne artikkelen diskuterer klimamoralismens moralske berettigelse. Ifølge et tradisjonelt og relativt utbredt syn i dag, er moralisme og moralisering noe iboende negativt. Jeg gir en forklaring på moralismens dårlige rykte i dag, samtidig som jeg foreslår en tolkning av moralisme som åpner for at det kan være noe positivt. *Moralisme*, slik jeg tolker det, forstås som moralsk kritikk av oppfatninger, holdninger, handlinger, praksiser eller institusjoner, som det er gode grunner til å hevde er moralsk problematiske eller gale. *Klimamoralisme* er mer spesifikt moralsk kritikk av forhold som har en negativ innvirkning på klimaet. Jeg argumenterer for at vi har en moralsk rett til moralisering som er avledet av de grunnleggende rettighetene til tankefrihet og ytringsfrihet. Det at vi har en slik rett til moralisering betyr imidlertid ikke at det alltid vil være riktig å moralisere. Jeg diskuterer derfor de hensynene som er relevant for å ta stilling til hvorvidt og hvordan vi bør utøve retten til moralisering generelt og retten til klimamoralisering spesielt.

Nøkkelord

Moralisme, klimaendringer, klimamoralisme, rettslig moralisme, tankefrihet, ytringsfrihet, rett til moralisering, epistemisk ansvarlig moralisme

Abstract

This article discusses the moral justifiability of moralism in the context of climate change. According to a traditional and widely accepted view today, moralism is intrinsically bad or negative. I provide an explanation for why moralism has come to have such a bad reputation today, and I propose an interpretation of moralism that allows it to be something good or positive. Moralism, as I interpret it, is understood as moral critique of conceptions, attitudes, actions, practices, and institutions which there are good reasons to believe are morally problematic or wrong. Moralism applied to climate change is more specifically moral critique of things that have a negative impact on the climate. I argue that we have a moral right to moralize which is based on the fundamental rights to freedom of thought and freedom of speech. The fact that we have such a right to moralization does not imply that it will always be right to moralize. I therefore discuss the considerations that are relevant in order to determine whether and how one should make use of the right to moralization.

Keywords

Moralism, climate change, legal moralism, freedom of thought, freedom of speech, the right to moralize, epistemically responsible moralism

Det er en utbredt forestilling i vår tid at moralisering over andres atferd bør unngås. Den som moraliserer, blander seg inn i andres liv på en klanderverdig måte, enten ved å kritisere deres handlinger eller gjennom å propagandere med formål å påvirke andres oppfatninger og holdninger. Nedvurderingen av moralisme utspiller seg på flere arenaer i samfunnet, men er kanskje særlig fremtredende i klimasammenheng. Klimamoralisten er spesielt utsatt for kritikk fordi hun ikke er redd for å fremme moralsk kritikk mot handlinger og praksiser som skader klimaet, og hun maner dessuten til store og viktige samfunnsendringer som berører og krever noe av oss.

Formålet med denne artikkelen er å undersøke nærmere klimamoralismens moralske berettigelse. Jeg skal argumentere for at enhver har en moralsk rett til moralisering, i betydningen en rett til å servere moralsk kritikk der hvor det vurderes som riktig. Artikkelen har følgende oppbygging: I neste del presenterer jeg to eksempler på klimamoralisme som danner utgangspunkt for mye av diskusjonen min. I del 2 går jeg nærmere inn på mulige forklaringer på moralismens dårlige rykte i vår tid. I del 3 redegjør jeg for hvordan jeg forstår moralisme. Jeg foreslår en tolkning av moralisme som medfører et brudd med den tradisjonelle forståelsen av moralismebegrepet. Del 4 presenterer mitt teoretiske rammeverk for å forstå moralismens moralske berettigelse. Jeg argumenterer for at vi har en moralsk rett til moralisering, som er avledet av de grunnleggende rettighetene til tankefrihet og ytringsfrihet. Det at vi har en rett til å moralisere er ikke ensbetydende med at vi bør moralisere eller at det er riktig å gjøre det. I denne delen diskuterer jeg derfor de hensynene som kan gjøre det galt eller klanderverdig å bruke retten til å moralisere. Del 5 forklarer hva klanderverdig moralisme er og hvorfor det bør unngås. I del 6 diskuterer jeg grenseoppgangen mellom moralisme og rettslig moralisme. Klimamoralisten kan ta steget over i rettslig moralisme og ønske et forbud mot klimaskadelige handlinger og praksiser, men hun kan også akseptere at folk får holde frem med å gjøre det som er galt.¹

1. To eksempler

Her er to eksempler på klimamoralisme:

1. Morten står på kjøkkenet hjemme i rekkehuset og titter ut av vinduet. Der ser han at en bil står på tomgang uten at det sitter noen i bilen. Han avventer litt for å se om eieren av bilen dukker opp. Minuttene går, men ingen eier. Bilen har nå stått på tomgang i minst ti minutter. Etter ytterligere ti minutter dukker bileieren, Eivind opp. Morten skynder seg ut og spør hvorfor Eivind lot bilen stå på tomgang i over tjue minutter. Eivind blir tydelig irritert over spørsmålet, og svarer at «det har du ingenting med». Morten svarer at «jo, det har jeg», og fortsetter «tomgangskjøring er forbudt etter Vegtrafikkloven, og ved å la bilen stå på tomgang, forurenser du luften som er felles for oss alle». Forarget vender Eivind blikket bort, setter seg i bilen og kjører bort.
2. Lisa og Ine er venner og kolleger. I lunsjen en dag på jobben, snakker de om planene for sommerferien. Lisa sier at hun og familien skal til Syden, i år som i fjor og året før der igjen. Ine på sin side skal på hytta med familien. Den ligger et par timers elbilkjøring fra der de bor. Ine spør Lisa om hun har tenkt på konsekvensene av flyreiser for klimaet. «Du er vel klar over at flyreiser er en klimaversting? Er det virkelig nødvendig å reise til

1. Denne artikkelen bygger på min bok *Kunsten å moralisere*, Dreyer Forlag, 2021, og elementer derfra er brukt her med tillatelse fra forlaget. Mesteparten av det som omhandler klimamoralisme er imidlertid skrevet for denne artikkelen. Takk til Trygve Lavik, Kjetil Skjerve og en fagfelle for nyttige kommentarer på en tidligere versjon av artikkelen.

Syden hvert år?» Lisa blir litt perpleks og vet ikke hva hun skal svare, men lirer av seg en litt furten kommentar om at «ikke bry deg med hva jeg gjør i ferien min».

2. Moralismens dårlige rykte

Det er ingen overdrivelse å si at moralisme eller moralisering har et dårlig rykte i vår tid. Moralisten er etter sigende en besserwisser som uten god grunn blander seg inn i andres liv, eller påtvinger sine moralske overbevisninger på andre. Ingen ønsker å være gjenstand for andres innblanding og påtvingne moralske overbevisninger. Verken Lisa eller Eivind er positivt innstilte til den innblanding eller kritikken som kommer fra henholdsvis Ine og Morten. Ingen ønsker for den saks skyld heller å bli anklaget for å være en brysom og ufordragelig moralistisk bedreviter, som på tilsynelatende sviktende grunnlag retter sin moralske pekefinger opp i ansiktet til andre mennesker. Ine og Morten er på sin side derfor ikke henrykt over reaksjonene fra Lisa og Eivind på deres moralske kritikk.

Når fikk moralismen sitt dårlige rykte? Det er vanskelig å gi et presist svar på det spørsmålet. Og det er slett ikke sikkert vi finner den samme utviklingen her, på tvers av ulike kulturer og samfunn. Filosofen C. A. J. Coady hevder at moralismens dårlige rykte er et relativt ferskt historisk fenomen, og at disse begrepene først fikk sin negative betydning ganske nylig (Coady, 2008, s. 16). Som belegg for sin påstand henviser han til *Oxford English Dictionary*, som først omtalte «moralism» i 1828, og så sent som i (den kortere) 1959-utgaven finner man ifølge Coady ingen henvisning til en negativ betydning av «moralize».

Jeg skal gi tre hovedforklaringer på moralismens svake stilling. Én handler om sekularisering. Vi lever i et samfunn som i stadig mindre grad defineres av religiøse normer, myter og autoriteter. I takt med en økende sekularisering, har vi også fått en tiltagende liberalisering i den forstand at staten i mindre grad legger seg opp i hva den enkelte gjør. Det har, i hvert fall inntil nylig, gitt oss borgere en betydelig frihet til å definere oss selv, våre livsprosjekter og til å utforme vårt eget moralske kompass fri fra andres innblanding. I fraværet av moralske autoriteter, overlates den enkelte borger til å definere sin egen moral. Det har gitt grobunn til fremveksten av et relativistisk eller subjektivistisk moralsyn. Ifølge dette synet finnes det ingen moralske sannheter; isteden er rett og galt noe hver enkelt må definere for seg selv. Resultatet av dette trianget av sekularisering, liberalisering og relativisering av moralen, er at moralismen i dag har fått et dårlig rykte.

3. Hva er moralisme?

Filosofene har skrevet overraskende lite som direkte omhandler moralisme og moralisering.² De få filosofene som har skrevet om moralisme er samstemte i at det er noe negativt og galt. Ifølge filosofen Julia Driver innebærer moralisme en urimelig vektlegging av moralske hensyn (Driver, 2005). Alfred Archer hevder at det problematiske med moralisten er at han ikke serverer legitim kritikk (Archer, 2018). Dermed underminerer han kraften til legitim moralsk kritikk. Videre beskriver Craig Taylor moralismen som problematisk ved sin manglende evne til å fange det moralske tenkning og refleksjon krever av oss (Taylor, 2012). Robert K. Fullinwider gjør et tilsvarende poeng når han hevder at moralismens negative

2. Se for eksempel Coady (red.) (2006) for en samling av de viktigste artiklene om moralisme i moderne moralfilosofi. Se ellers også Driver (1994 & 2005), Taylor (2012) og Archer (2018). Selv om det er lite akademisk diskusjon av moralisme i Norge, så finnes det noen få hederlige unntak. I 2017 var jeg sammen med Sveinung Sundfør Sivertsen redaktør for et spesialnummer av *Norsk Filosofisk Tidsskrift* om moralisme (vol. 52, nr. 3/2017). Der diskuterer et knippe norske filosofer ulike aspekter ved moralisme.

rykte skyldes moralistens ubarmhjertige dømming av hva andre gjør. Fullinwider henviser til idealet om at vi skal være strenge i bedømmelsen av oss selv, men barmhjertige i vurderingen av andre (Fullinwider, 2005). Det er altså et påfallende stort samsvar mellom filosofer og andres oppfatning av moralisme som noe negativt.

Samtidig som moralisme har denne utpregede negative betydningen, synes mye av det som får stempelen «moralisme» rett og slett å være legitim moralsk kritikk. Og mye moralsk kritikk er utvilsomt legitim. Vi må derfor skille mellom to hovedbetydninger av moralisme, en vid og en snever betydning. Ifølge den *vide* betydningen refererer moralisme eller moralisering til enhver form for moralsk kritikk av eller innblanding i andres oppfatninger, holdninger, handlinger, praksiser eller institusjoner. I henhold til den *snevre* betydningen refererer moralisme eller moralisering til en undervariant av moralsk kritikk som er i overkant fordømmende, detaljsentrert, invaderende, propaganderende, eller på andre måter er problematisk. Det er i hovedsak denne snevre undervarianten som klinger negativt hos både filosofer og folk generelt. Ingen er imot moralsk kritikk som sådan, altså imot det jeg har kalt moralisme i vid forstand. Men mange har innvendinger mot den snevre undervarianten.

Jeg mener det er rimelig å forstå moralisme som en form for moralsk kritikk. Den som moraliserer, serverer moralsk kritikk av forhold hun mener er moralsk problematiske. Selv om ikke alle former for moralisme innehar dette elementet av moralsk kritikk, så synes det å være et gjennomgående trekk ved mye moralisering. Jeg skal derfor anlegge denne tolkningen i artikkelen. *Moralisme*, slik jeg tolker det, forstås som moralsk kritikk av oppfatninger, holdninger, handlinger, praksiser eller institusjoner, som det er gode grunner til å hevde er moralsk problematiske eller gale. *Klimamoralisme* er mer spesifikt moralsk kritikk av oppfatninger, holdninger, handlinger, praksiser og institusjoner som det er gode grunner til å hevde er moralsk problematiske eller gale ved sin negative innvirkning på klimaet.

Mitt forslag er at vi forsøker å løsrive moralismebegrepet fra den snevre, negative betydningen som gjør det til noe negativt og uattraktivt. Isteden bør vi bruke begrepet i den videre betydning, om enhver form for moralsk kritikk. Moralisme og moralisering blir, i henhold til dette forslaget, nøytrale begreper og kan være enten riktig eller klanderverdig, avhengig av hva som kritiseres og konteksten for kritikken. En moralist betegner i mine øyne en som serverer moralsk kritikk, enten denne er riktig eller klanderverdig.

Jeg skal snart utdype denne tolkningen av moralisme generelt og knytte an til klimamoralisme spesielt. Gitt min tolkning av moralisme, så melder straks behovet seg for å nyanse begrepet for å fange de ulike betydningene det kan ha. En viktig dimensjon angår hva som er eller kan være gjenstand for moralisering. Vi kan kalle det moralismens *rekkevidde*. Jeg har sagt at moralismen retter seg mot ulike forhold som antas å være moralsk problematiske eller gale. Hvordan skal dette forstås? Vi synes å stå i et spenn her mellom ulike typer lovbrudd på den ene siden, hvor moralisten kritiserer en som har brutt en regel eller en lov, og på den andre siden brudd på moralske normer, hvor moralisten kritiserer en som i hans øyne har gjort noe lovlig, men likevel moralsk galt. Moralismen synes med andre ord å stå i en spennvidde mellom det *rettslige* og det *moralske*.

(1) vil være et eksempel på det første. Tomgangskjøring kan nemlig være forbudt etter vegtrafikklovens § 3.³ Dette er en grunnbestemmelse om hensynsfull, aktsom og varsom ferdsel i trafikken og sier at:

Enhver skal ferdes hensynsfullt og være aktpågivende og varsom så det ikke kan oppstå fare eller voldes skade og slik at annen trafikk ikke unødig blir hindret eller forstyrret. Vegfarende skal også vise hensyn mot dem som bor eller oppholder seg ved vejen.

3. Lov om vegtrafikk (Vegtrafikkloven). Se: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1965-06-18-4> (besøkt 13.4.2021).

Unødig tomgangskjøring i eller ved bebyggelse er ulovlig etter trafikkregulenes § 16, som er en presisering av vegtrafikklovens § 3:

I eller ved bebyggelse må det ikke foregå unødvendig og forstyrrende kjøring med motorvogn. Der må det heller ikke foregå bruk av motoren på tomgang eller annen bruk av motorvogn som volder unødig støy eller unødig utslipp av røyk eller gass.

Når Morten kritiserer Eivind for tomgangskjøring, er «moralen» som legges til grunn ikke noe han har funnet på. Han kan henvise til vegtrafikkloven, og innblandingens hans skjer overfor noe som er definert som «ulovlig», i betydningen brudd på en lov eller regel. Tilsvarende vil gjelde for andre situasjoner hvor moralistens innblanding skjer overfor ulovlige handlinger.

Men moralisten kan også blande seg inn i forhold som er lovlige, men likevel umoralske. I (2) kritiserer Ine sin venn og kollega Lisa for i hennes øyne å fly unødig mye. Her kan hun ikke begrunne sin kritikk med henvisning til at Lisa gjør noe ulovlig. Isteden må hun påpeke at det å fly unødig mye er moralsk tvilsomt og kritikkverdig gitt hva vi vet om globale klimaendringer. Slik kritikk, med henvisning til brudd på en moralsk og ikke en rettslig norm, kan være vanskeligere å servere fordi den ikke har den rette oppbakking eller støtte. Kritikken kan ikke begrunnes med at det står skrevet et sted at den som kritiseres gjør noe galt. Slike konflikter kan ha spesielt høy temperatur og ikke sjelden har de et ubehagelig og uforsonende preg.

Vi kan legge merke til at det forbudte med tomgangskjøringen ikke nødvendigvis må stå sentralt i anklagen Morten retter mot Eivind i (1). Morten kan isteden hevde at det er tilstrekkelig for ham å påpeke det umoralske ved å la bilen stå unødig på tomgang. Tomgangskjøring er, i tillegg til å være ulovlig, også ifølge Morten brudd på forpliktelser vi har overfor hverandre som beboere i et borettslag. Hans påpeking av at bilen til Eivind forurenser noe som er felles for alle, nemlig luften vi puster inn, er jo trivielt sant. Bilen bidrar med skadelig eksos ut i luften. Dette forårsaker en forverring av luften i området rundt der bilen står. Og den står parkert i stikkveien i borettslaget, omringet av hus på alle kanter. Samtidig bidrar som kjent bilens eksos til en oppvarming av planeten og til klimaendringer. En bil på tomgang har altså både lokale og globale konsekvenser som i sum er mer enn tilstrekkelig for å påkalle moralsk kritikk.

4. Retten til å moralisere

Både Lisa og Eivind mener at Ine og Morten skal passe sine egne saker og ikke blande seg med hva de gjør. Denne regelen om å passe sine egne saker har nærmest status som en sannhet i våre dager, og det stilles sjelden spørsmålstegn ved den. Den som kritiseres, benekter ikke nødvendigvis å ha gjort noe kritikkverdig. Isteden forsøker hun å parkere kritikeren ved å reise tvil om vedkommendes rett til å poengtere det kritikkverdige. Vi kan lese dette som en benektelse av en rett til å kritisere eller til å moralisere.

Det kan være krevende å avgjøre når vi burde passe våre egne saker, og når vi tvert imot bør blande oss med hva andre gjør. På den andre siden er det ikke så vanskelig å tenke seg klare tilfeller av begge ytterpunkter. Et klart tilfelle av utilbørlig inngripen i andres liv, ville være dersom jeg spionerer på naboen og fører logg over hvor ofte han benytter bilen til å handle på butikken. Jeg konfronterer ham med loggen og argumenterer for at han kunne klart seg med færre handleturer. Her er tankegangen at naboen må ha en frihet til å bestemme hvor ofte han vil handle mat på butikken. På den andre siden, hvis naboen kon-

stant kjører opp stikkveiene i borettslaget for å lesse av mat etter en av sine mange handle- turer, så har det moralsk betydning for om innblanding er berettiget. Unødig kjøring i stikkveiene påvirker oss andre som beboere i nabolaget ved at det eksempelvis forurenses luften og begrenser barnas utfoldelse.

Hvilke konklusjoner skal vi trekke av disse eksemplene? En mulighet er å si at man kun har en rett til innblanding i det andre tilfellet, men ikke en slik rett i det første tilfellet. Dette kan høres rimelig ut ved første øyekast. Det er tross alt forskjell på å blande seg inn i hvor ofte naboen handler, og hvor ofte han kjører bil i stikkveiene. Likevel er det vanskelig å gi en overbevisende begrunnelse for det. Det kan ikke begrunnes med henvisning til at vi kun skal bry oss om egne og ikke andres saker. Det er gode grunner til å bry oss om andres saker når det begås en moralsk tvilsom eller gal handling. Men det er vanskelig å si nøyaktig hvor den nedre grensen for innblanding går. Dermed oppstår et problem med å spesifisere hva som skal begrunne en rett til å blande seg i noe og ikke i noe annet. Vi får med andre ord vanskeligheter med å konkretisere når det er riktig å moralisere og når det er galt. Det er ikke sikkert det finnes noe enkelt svar på når det er riktig å moralisere. Men løsningen er uansett ikke å si at vi skal passe våre egne saker, og samtidig benekte at vi har en rett til å blande oss inn i hva andre gjør.

Jeg vil tvert imot argumentere for at vi har en *moralsk rett til å moralisere*. Det vil si en rett til å rette moralsk kritikk mot og diskutere oppfatninger, holdninger, handlinger, praksiser og institusjoner. Retten til å moralisere er en avledet rettighet. Den er avledet av de grunnleggende rettighetene til tankefrihet og ytringsfrihet. I den liberale tradisjonen i politisk filosofi er det bred enighet om at retten til tankefrihet og retten til ytringsfrihet er grunnleggende moralske rettigheter. *Retten til tankefrihet* er en rett til å gjøre seg opp egne oppfatninger om hva man vil tro på og hva man mener utgjør et meningsfullt og verdifullt liv. Retten omfatter tanke- og trosfrihet om religion, politikk, vitenskap, filosofi og ikke minst om moral og moralske spørsmål. *Retten til ytringsfrihet* er en rett til fri meningsutveksling som har to aspekter. Disse aspektene tilsvarer to rettigheter, som illustrerer den nære relasjonen mellom fri meningsutveksling og tankefrihet (Ekeli, 2021). Retten til fri meningsutveksling er en rett til å ytre, forsvare og diskutere sine synspunkter eller tanker, og retten til fri meningsutveksling er en rett til å høre og vurdere andres synspunkter og tanker.

Retten til moralisering er altså avledet av disse grunnleggende rettighetene til tankefrihet og ytringsfrihet. La oss se på detaljene rundt denne rettigheten og hvilke hensyn som avgjør hvorvidt og hvordan den bør utøves.

I eksemplene (1) og (2) foregår det moralsk kritikk. I (1) kritiserer Morten Eivind for å gjøre noe galt ved å ha bilen på tomgang, og i (2) kritiserer Ine Lisa for å gjøre noe galt ved å fly unødvendig mye. Begge eksemplene handler om klimamoralisme fordi både Morten og Ine kritiserer handlinger eller praksiser som det kan argumenteres for at har negativ innvirkning på klimaet. Ifølge min teori så har Morten en rett til å kritisere Eivind, akkurat som Ine har en rett til å kritisere Lisa. Det betyr at andre, inkludert Lisa og Eivind, er bundet av en plikt til ikke å forhindre at de fremsetter sin kritikk. I klartekst betyr det at Ine og Morten må få lov til å ytre seg fritt om det de anser som moralsk problematisk ved handlingene til Lisa og Eivind, og sistnevnte må tåle å høre førstnevntes kritikk.

Retten til å moralisere beskytter friheten til å foreta moralske vurderinger av oppfatninger, holdninger, handlinger, praksiser og institusjoner og gir oss en frihet og et spillerom til å fremme moralsk kritikk av det vi anser som moralsk problematisk. Det synes å være et viktig aspekt ved det å være et tenkende og reflekterende menneske at vi gis anledning til å foreta moralske vurderinger på denne måten, og til å fremme moralsk kritikk når vi mener

det er grunnlag for det. Denne retten er også en sentral del av utøvelsen av vår personlige autonomi og integritet. At vi har en rett til å moralisere er slik jeg ser det en svært viktig innsikt. Det tjener som et korrektiv til den ensidige nedvurderingen av moralisme som preger vår samtid. Innbakt i den nedvurderingen ligger, i det minste implisitt, en benektelse av enhver rett til å moralisere. Men en slik benektelse viser seg altså å være dårlig fundert.

Selv om vi har en rett til å moralisere, så innebærer ikke det at det i enhver situasjon er moralsk sett riktig å utøve eller bruke denne rettigheten. Som borgere i et samfunn har vi alle et ansvar for våre ytringer, og mer generelt for hvordan vi oppfører oss. Det betyr at hver enkelt i enhver aktuell situasjon må vurdere i hvilken grad det er riktig å fremme moralsk kritikk. Visse former for moralisering kan være kritikkverdige eller klanderverdige på en måte som gjør at vi bør avstå fra å bruke vår rett til å moralisere. De hensynene som avgjør om det er riktig eller klanderverdige å bruke retten til å moralisere er *posisjonalitet, konsekvenser, kunnskap*.

4.1 Posisjonalitet

Et viktig hensyn dreier seg om relasjonen mellom den som kritiserer og den som kritiseres. Hvem er i posisjon til å fremme moralsk kritikk? Det blir ofte hevdet at hykleren ikke er i posisjon til å kritisere andre. Det skyldes at hykleren selv er skyldig i å bryte de moralske reglene han kritiserer andre for brudd på. Hvis Eivind tidligere har observert at Morten selv har stått med bilen på tomgang, så vil han i hvert fall ikke ta imot kritikk fra Morten. Tilsvarende hvis det viser seg at Ine selv har hatt mange unødvendige flyreiser, så vil ikke Lisa nødvendigvis ta til seg kritikken fra Ine. Hykleri reiser flere interessante og viktige spørsmål som jeg ikke kan forfølge videre her. Men det er viktig å understreke at selv om moralisten er en hykler, så påvirker ikke det grunnlaget for den kritikken hun fremmer. Det påvirker kun muligheten for at kritikken tas opp av mottakeren.⁴

Jeg vil hevde at moralsk kritikk eller moralisering er *posisjonell*. Det betyr at kritikken berettigelse i mange sammenhenger avhenger av posisjonen til den som kritiserer vis-à-vis den som kritiseres. Tankegangen er at hvorvidt vi bør bruke vår rett til moralisering avhenger av vår relasjon til den som kritiseres. Jeg kan for eksempel kritisere essayet til en student i rollen som lærer, men jeg kan ikke kritisere studentens klesstil eller hårfrisyre. Derimot kan jeg kritisere klesstilen eller hårfrisyren til datteren min, men det kan ikke studenten min gjøre. «Kan ikke» betyr i denne sammenheng at slik kritikk ville være «klanderverdig». Dermed vil vi si at selv om jeg har rett til å kritisere studentens klesstil eller hårfrisyre, i betydningen at det ikke er ulovlig, så bør jeg ikke gjøre det fordi relasjonen mellom oss ikke inviterer til det. Dermed vil det være galt av meg å utøve min rett til å moralisere i en slik situasjon. Relasjonen mellom meg og min datter innbyr i større grad til at jeg kan kritisere hennes klesstil eller hårfrisyre fordi det er naturlig for meg som hennes far å ha en formening om hvordan hun ser ut.

Det er altså ulike normer som styrer forskjellige typer av relasjoner. Dette påvirker igjen posisjonen til den som kritiserer, som er avgjørende for hva eller hvem man bør kritisere. I denne forbindelse er det nyttig å skille mellom to ulike typer av normer: *relasjonsbestemte* normer og *universelle* normer.⁵ Relasjonsbestemte normer bestemmer hva vi skylder hverandre i kraft av relasjoner, mens universelle normer bestemmer hva vi skylder hverandre som personer eller hva vi skylder andre levende vesener eller naturen for øvrig. I tilfellet relasjonsbestemte normer så vil berettigelsen til moralisme avhenge av relasjonen mellom

4. Jeg skriver mer om hykleri i *Kunsten å moralisere*. For filosofiske diskusjoner av hykleri, se for eksempel Scanlon (2008), Wallace (2010), Bell (2013) og Vogt (2017).

5. Mitt skille er inspirert av Bell (2013).

moralisten og den som kritiseres. Hvis jeg skulle finne på å kritisere studentens klesstil eller hårfrisyre, så kunne studenten svare med at jeg ikke er i en posisjon til å kritisere dette. I så fall blir jeg svar skyldig. Tilsvarende hvis jeg blander meg inn i en kjærestekrangel, så kan de med rette si at jeg ikke er i en posisjon til å blande meg inn i deres krangel. Det er en legitim privatsak. Barna deres er derimot i en posisjon til å blande seg inn i foreldrenes krangel fordi de kan være berørt av det.

Men det finnes også universelle normer som vi alle er bundet av i like stor grad, og som vi alle er i posisjon til å kritisere hverandre for brudd på. De universelle normene handler om hva vi skylder hverandre som personer, uavhengig av relasjoner, eller hva vi skylder andre levende vesener og naturen ellers. Hvilke universelle normer finnes det? En sentral universell norm handler om respekt for personer. En annen handler om å ta hensyn til andre. En tredje handler om ikke å påføre andre unødvendig skade. Det finnes flere slike normer, men disse bør være ukontroversielle. Mange tilfeller av urett eller umoral bryter med slike universelle normer og ikke med relasjonsbestemte normer. I eksemplet med kjæresteparet så er utviklingen fra krangel til fysisk batalje moralsk relevant her. En krangel kan sies å være styrt av relasjonsbestemte normer, mens fysisk vold styres av universelle normer. Det betyr at enhver person er i en posisjon til å blande seg inn hvis mannen slår kvinnen fordi denne handlingen bryter med en eller flere av de universelle normene som vi alle er bundet av.

Hva så med eksemplene i (1) og (2), styres disse av relasjonsbestemte eller universelle normer? Hvem er i posisjon til å blande seg inn i andres tomgangskjøring eller praksis med unødige flyreiser? Til tross for at både Eivind og Lisa opplever det som problematisk at Morten og Ine blander seg inn i hva de gjør, så kan de ikke besvare kritikken med at det ikke angår dem. Grunnen er at både tomgangskjøring og flyreiser påfører andre ulemper og skade eller risiko for skade. Enhver som kan sies å være berørt av disse handlingene, er derigjennom i en posisjon til å rette kritikk mot de som forårsaker de relevante skadene. Her kan det innvendes at skadebidraget til Eivinds tomgangskjøring, så vel som til Lisas flyreiser, er mikroskopisk i klimasammenheng – ergo vil det være urimelig å klandre dem for å gjøre noe galt. Deres enkeltstående handlinger er verken nødvendige eller tilstrekkelige for å forårsake globale klimaendringer. Denne innvendingen reiser et interessant spørsmål om hvilket ansvar enkeltindivider har i klimasammenheng. La meg kort si hva jeg tenker om den, og hvilke implikasjoner den har for klimamoralisme.

Med hensyn til klimaaspektet ved tomgangskjøringen, så kan bilisten forsvare seg med at det ikke spiller noen rolle i den store sammenhengen at hans bil står på tomgang. En svale gjør ingen sommer, kan han si. Det er for så vidt riktig. På den andre siden er ikke utslipp fra én bil helt ubetydelig i den store sammenhengen. Det forårsaker utslipp av skadelige klimagasser, om enn det ikke er merkbart (Hiller, 2011). Samtidig er det noe problematisk ved å bortforklare det man gjør med henvisning til at det ikke spiller noen rolle i en større sammenheng. Hvis vi tenker slik, ender vi fort med å mene at ingenting egentlig betyr så mye med mindre det kan påvises en klar årsakssammenheng mellom det vi gjør og et skadelig resultat. Det at Eivinds tomgangskjøring ikke alene forårsaker globale klimaendringer, betyr ikke at det ikke er én blant mange bidragsytere til problemet.

Noe tilsvarende gjelder for flyreiser. Det kan anføres at det ikke spiller noen rolle fra eller til om Lisa flyr til Syden. Hvis ikke hun kjøper den flybilletten, så vil noen andre kjøpe den. Det er uansett veldig usannsynlig at hennes eventuelle valg om ikke å fly skulle få merkbare positive konsekvenser for klimaendringene. Selv om det antagelig stemmer, så betyr ikke det at det ikke er grunn for Lisa og andre til å reflektere over hvilke handlingsvalg de gjør, og på hvilken måte de handlingsvalgene – når de opptrer i et større kollektiv – har conse-

kvenser, potensielt alvorlige konsekvenser, for andre. Det faktum at det ikke kan påvises en klar årsakssammenheng mellom tomgangskjøring og flyreiser og globale klimaendringer, betyr ikke at de som har bilen på tomgang eller som flyr til Syden, helt og holdent fritas for moralsk ansvar eller skyld.⁶ Snarere tvert imot kan det med rette påpekes at slike handlinger er moralsk betydningsfulle når de betraktes i en større kollektiv sammenheng.⁷ Og dette kan hvem som helst påpeke fordi alle potensielt er berørt av de skadelige konsekvensene av klimaendringer. Tomgangskjøring og flyreiser er ikke et privat anliggende, men snarere brudd på universelle normer som vi alle er bundet av. Morten kan derfor med god samvittighet kritisere Eivind for hans tomgangskjøring, og Ine kan likeså kritisere Lisa for hennes unødvendige flyreiser til Syden. Som klimamoralister risikerer de selvsagt å bli upopulære ved å argumentere for en begrensning av andres frihet til å gjøre som de vil. Men poenget er at de er i posisjon til å gjøre det.⁸

4.2 Konsekvenser

Et annet hensyn som er relevant for å vurdere hvorvidt og hvordan man bør utøve retten til å moralisere, dreier seg om moraliseringens konsekvenser. Når man kritiserer noe eller noen, kan det ha både tilsiktede og utilsiktede konsekvenser, og det kan ha både nytteverdi og kostnader. Hvis kostnadene klart overstiger gevinsten ved å servere moralsk kritikk, så bør man vurdere å avstå fra moralisering. Her kan det være snakk om ulike typer av kostnader. For det første så må den som kritiseres ofte bære en kostnad, all den tid det kan være psykologisk ubehagelig eller smertefullt å bli gjenstand for moralsk kritikk. Hvor psykologisk ubehagelig det er å bli utsatt for moralsk kritikk, avhenger av hva man har gjort, hvor mottakelig man er for slik kritikk og hvordan den serveres. Både Eivind og Lisa opplever det som ubehagelig å bli gjenstand for kritikk for det de mener er moralsk uskyldig. I (1) og (2) er imidlertid ikke den psykologiske kostnaden stor eller alvorlig nok til å påvirke hvorvidt retten til å moralisere bør utøves. Det at Eivind eller Lisa føler seg krenket eller såret er ikke i seg selv tilstrekkelig til å påvirke hvorvidt Morten og Ine bør bruke retten til å moralisere. De bør kunne holde frem med sin kritikk.

For det andre så bærer den som moraliserer også en kostnad ved å fremme moralsk kritikk. Det kan som kjent være risikosport å rette pekefingeren mot det man betrakter som moralsk tvilsomme eller umoralske praksiser. Det krever derfor ofte mot å moralisere. I den grad moralisten må løpe stor personlig risiko ved å moralisere, kan det tale i favør av å la være. I tillegg til å bli upopulær, kan man også risikere personangrep, hets og hatmeldinger som har en betydelig kostnad for den det gjelder og for andre berørte parter.

For det tredje så kan moralisering ha andre konsekvenser som det er moralsk relevant å ta stilling til. Moralisering kan generelt virke mot sin hensikt ved at de som er utsatt for kritikk blir mer innbitte forsvarere av det de gjør, selv om de skulle være tilbøyelige til å være enige i at det var kritikkverdige. Moralisering vil ofte virke mot sin hensikt hvis den som kritiseres ikke anerkjenner autoriteten til den som kritiserer, eller generelt betviler at vedkommende er i posisjon til å kritisere. Det er en fare for at verken Eivind eller Lisa tar til seg kritikken, enten fordi de ikke aksepterer premisene for kritikken, eller fordi de frakjenner Mortens og Ines domsmyndighet over det de gjør.

6. Det er vel nettopp dette som er tankegangen bak anklagene om «klimaskam».

7. Se Garvey (2011) for en interessant diskusjon av individuelt ansvar for klima. En god oversikt over den raskt voksende litteraturen på dette området finnes i Fragnière (2016).

8. Det er ikke bare relevant å vurdere *hvorvidt* man bør bruke retten til å moralisere, men også *hvordan* denne retten benyttes. Jeg diskuterer dette nærmere i *Kunsten å moralisere*, blant annet ved å se på hvilke dyder som kjenner tegner det jeg kaller «den gode moralisten».

Noen ganger retter vi pekefingeren mot de som står oss nær, slik som familie eller venner. En fjerde kostnad ved moralisering kan dermed være at relasjoner blir skadelidende eller ødelagt. I (2) bør Ine vurdere om det er verdt å risikere vennskapet og kollegieforholdet til Lisa for å få frem sin kritikk om at hennes flyreiser er moralsk problematiske. Hvis hun tenker at relasjonen deres ikke tåler hennes kritikk, så bør hun vurdere å la være.

Alle disse ulempene eller kostnadene må vurderes opp mot gevinstene ved moralisering. Det vil imidlertid ofte være vanskelig å vite på forhånd hva som blir konsekvensene av det man gjør. Konsekvensene av klimamoralisering kan være bra for klimaet, men det kan også få et dårlig utfall. Her er vi overlatt til å vurdere sannsynligheten for ulike utfall og veie de ulike utfallene opp mot hverandre. Jeg mener uansett ikke at vi skal se oss blinde på konsekvensene av å moralisere. Et for ensidig søkelys på konsekvenser tar bort betydningen av de andre viktige verdiene som moralsk kritikk tjener til å beskytte. Da snakker jeg om slike egenverdier som flagging av moralens betydning, protest mot urett og en signalisering av viktigheten av å ta moral og moralske hensyn på alvor. Dette er også verdier som moralisering kan ha, og som ikke står tilbake for de andre, mer konsekvensialistiske verdiene.

4.3 Kunnskap

Når man skal ta stilling til hvorvidt og hvordan man bør bruke retten til å moralisere, er det relevant å vurdere i hvilken grad man har nok kunnskap om omstendighetene rundt den eller det kritikken retter seg mot. I strafferetten er det et viktig prinsipp at man er uskyldig inntil det motsatte er bevist, og det er et krav at påtalemyndigheten fører bevis for at den tiltalte er skyldig. På tilsvarende måte bør det stilles krav om at den som moraliserer, setter seg inn i relevante fakta og hensyn som berører det forhold som skal kritiseres. Det stilles med andre ord krav til moralistens kunnskap. Vi kan snakke om et epistemisk eller kunnskapsmessig krav til moralisme. Dette epistemiske kravet er særlig viktig når man retter kritikk mot personer direkte. I denne sammenheng kan vi skille mellom *epistemisk ansvarlig moralisme* og *epistemisk uansvarlig moralisme*. Poenget er at den som moraliserer opptrer på en ansvarsfull måte når det gjelder å sette seg grundig inn i det forholdet som skal kritiseres.

I (1) kan vi tenke oss ulike scenarier som tjener til å forklare at Eivind hadde bilen på tomgang. Kanskje han nettopp hadde hatt motorstopp. Etter at han til slutt fikk start på bilen igjen, turte han ikke å slå av motoren i frykt for at den ikke ville starte. Eller kanskje han synes det var så kaldt ute at han ville varme opp bilen før barna satt seg inn. Alt dette er informasjon som Morten mangler, og som han ikke kan forventes å ha tilgang på. I så måte er det nærmest uunngåelig at man risikerer å opptre epistemisk uansvarlig i sin moralisering. Det samme gjelder oss alle når vi opptrer i rollen som moralister. Som Robert K. Fullinwider påpeker er alle bedømmelser, og særlig bedømmelser av andre mennesker, grunnleggende usikre. Vi vet som regel ikke nok om omstendighetene rundt andre menneskers handlingsvalg. Kanskje hadde de sine gode grunner til å handle som de gjorde (Fullinwider, 2005).

Kravet til epistemisk ansvarlig moralisme kan ikke settes så høyt at det blir umulig å servere moralsk kritikk. Her er det selvsagt en forskjell på kritikk av handlinger eller praksiser og kritikk av personer direkte. En ting er å kritisere unødvendige flyreiser i en artikkel, en annen ting er å rette slik kritikk mot personer direkte. I det første tilfellet er ikke den epistemiske fallhøyden så stor fordi man ikke kritiserer hva enkeltpersoner gjør. I det siste tilfellet kreves det derimot at man gjør så godt man klarer i å skaffe seg relevant kunnskap rundt situasjonen til den man har til hensikt å kritisere. Mer generelt når vi vurderer andre mennesker og deres oppførsel, gjør vi klokt i ikke å forhåndsdomme dem. Det innebærer å

vurdere hvilke mulige hensikter eller motiver de har hatt, og hva som kan ha foranlediget deres oppførsel eller handlingsvalg. Idealet for en epistemisk ansvarlig moralisme må være at vi anvender et barmhjertighetsprinsipp for tolkning av andres handlingssituasjon, som betyr at vi legger godviljen til i vurderingen av folks oppfatninger, holdninger og motiver eller hensikter, også når vi leser og tolker deres handlinger. Vi hopper ikke til forhastede konklusjoner og dommer om det de har gjort, men venter til vi er sikre på at vår vurdering er korrekt.

Hvorvidt vi bør bruke retten til å moralisere er altså betinget av om vi kan opptre epistemisk ansvarlig i vurderingen av andre menneskers handlingssituasjon.

5. Klanderverdig moralisering

Vi har en rett til å moralisere, men det betyr ikke at det i alle situasjoner vil være riktig å utøve denne rettigheten. De hensynene jeg har listet opp er alle relevante for å ta stilling til hvorvidt retten til å moralisere bør utøves og hvordan den bør utøves.⁹

I de tilfellene hvor man utøver retten til å moralisere til tross for at det er tungtveiende hensyn til å la være, eller hvor måten man serverer kritikk på er problematisk, gjør man noe man ikke burde gjøre. Da utøver man det jeg kaller *klanderverdig moralisme* eller *klanderverdig moralisering*. Et eksempel på dette kan være at styrken i kritikken ikke står i et rimelig forhold til det man kritiserer. Å kritisere en som har bilen på tomgang eller en som flyer unødvendig mye, kan være berettiget. Men utstrakt fordømmelse av slike personer og deres handlinger vil være overdrevet og klanderverdig.

Et annet eksempel på klanderverdig moralisme vil være kritikk av forhold man ikke har gode nok forutsetninger for å kritisere, slik som når man mangler kunnskap om omstendighetene rundt det man kritiserer. Som nevnt hefter det ofte usikkerhet, og noen ganger uvitenhet, rundt vår bedømmelse av situasjoner eller personer. Det fordrer varsomhet fra vår side. Klimamoralisten som ivrer etter å rette pekefingeren mot de som, på tross av elbilrevolusjonen, fremdeles kjører bensin- eller dieseldrevne biler, må ta hensyn til at ikke alle har de samme forutsetningene for å eie en elbil.¹⁰ Det avhenger blant annet av hvor folk bor. Mange har lang vei til jobben, og ikke alle steder har like kort vei til ladestasjoner.

Selv om vi har en rett til å moralisere, betyr altså ikke det at vi bør moralisere. På samme måte som vi bør unngå å gjøre andre ting som er klanderverdig, bør vi unngå klanderverdig moralisering.

6. Fra moralisme til rettslig moralisme

Når vi kritiserer andre for å ha handlet galt, så kan vi ha ulike formål med vår kritikk. Ett formål kan simpelthen være å lufte vår frustrasjon over at andre gjør noe de ikke burde, uten noe håp om at de skal endre atferd. Et annet formål kan være å flagge moralens betydning og viktigheten av å oppføre seg ordentlig. Moralisme kan her tjene til å verne om viktige moralske verdier. Et tredje formål med moralisering kan være å påvirke folks oppfatninger og holdninger, og å få dem til å endre atferd. I så tilfelle er det snakk om propagandering. Klimamoralisten som kritiserer praksisen med unødige flyreiser, ønsker at folk skal fly mindre, både i jobbsammenheng og privat. Den moralske kritikken er klart propagandistisk, med et siktemål om endring av atferd.

9. I kapittel 5 i *Kunsten å moralisere* lister jeg også opp flere relevante hensyn.

10. Jeg forutsetter her at elbiler er bedre for klimaet enn fossildrevne biler.

En moralist som har en eller flere av disse formålene med sin kritikk, kan saktens mene at de som kritikken retter seg mot, burde handle annerledes. Hun maner til moralsk forandring og forbedring. Når klimamoralisten kritiserer andres flyreiser, så vil hun med sin moralsk begrunnede kritikk bidra til at folk flyr mindre. En moralsk begrunnet kritikk med siktemål om å endre folks atferd, for eksempel å få folk til å fly mindre, kan gå flere veier. En vei er gjennom å lede an som et godt eksempel ved selv å avstå eller ta avstand fra den praksisen man mener er gal. Klimamoralisten kan inspirere andre ved å fly mindre eller ved ikke å fly i det hele tatt.

En annen vei, som godt kan kombineres med den første, går via moralsk kritikk av det man anser som moralsk problematisk. Klimamoralisten og andre med klare målsettinger om at kritikken deres skal føre noe steds hen, bør tenke gjennom hvordan kritikken serveres, slik at den når frem til mottakeren(e) og tas opp på en måte som gir dem motivasjon til å endre atferd. Her bør man for eksempel ha i bakhodet at folk ikke liker å bli fortalt hva de skal og ikke skal gjøre. En tredje vei er via strengere lovregulering, for eksempel ved at det blir vanskeligere eller mer kostbart å gjøre det som er moralsk problematisk. Klimamoralisten kan kjempe for at det blir dyrere å fly og samtidig billigere med mer miljøvennlig transport. Slik «dulting» eller «nudging» kan ha mye for seg som et virkemiddel for å endre folks uvaner, som derigjennom kan ha en positiv innvirkning på klimaet.¹¹

Alle disse veiene er forenlig med en aksept for at folk får lov til å holde frem med å gjøre det som er moralsk problematisk. Samtidig som man følger disse veiene, kan moralisten akseptere at folk har en rett til å gjøre ting de ikke burde gjøre, altså at de har en rett til å gjøre galt. Klimamoralisten aksepterer at folk får lov til å fly som de vil, selv om hun altså mener at de burde la være.

Det er et interessant spørsmål hvilke typer handlinger det bør være tillat for stater eller lovgivere å forby gjennom lover som kan håndheves med tvang. Mange moralister er ikke bare moralister, men også rettslige moralister. De nøyer seg ikke med å kritisere det de mener er moralsk problematisk, men ønsker i tillegg å forby det. *Rettslig moralisme* innebærer en rettsliggjøring av moral, hvor det som er moralsk galt forsøkes innlemmet i lovverket. Rettsfilosofen H. L. A. Hart, som var den første til å introdusere begrepet rettslig moralisme, sier at denne dimensjonen dreier seg om tillatelig rettslig håndheving av moral, altså hva som er tillatelig bruk av rettslig tvang og sanksjoner for å håndheve moral. Spørsmålet er altså hvilke typer umoralske handlinger det er tillatelig for stater eller lovgivere å forby gjennom lover som kan håndheves med tvang. Hvis man har et moralistisk syn på pornografi og mener det er moralsk galt, så kan man forsøke å forby det ved lov. For mange i den liberale tradisjonen fra John Stuart Mill, vil imidlertid et slikt forbud innebære en problematisk rettslig moralisme, hvor man benytter lovens lange arm til å håndheve et moralsk syn som det er uenighet om (Mill, 2010).

Alle er enige om at det er legitimt å forby visse typer av umoralske handlinger, slik som drap, voldtekt, tyveri og ellers handlinger som krenker personers grunnleggende rettigheter. Mer omstridt er det om det også vil være tillatelig å kriminalisere eller forby andre umoralske handlinger som ikke krenker personers grunnleggende rettigheter. Filosofer som Hart og Mill vil svare nei her. Det samme vil flere andre i den liberale tradisjonen, som nettopp vil være skeptiske til en rettsliggjøring av moralen på områder som ikke dreier seg om krenkelse av personers grunnleggende rettigheter (Hart, 1963; Ekeli, 2017).

Jeg tar ikke her stilling til nøyaktig hvor demarkasjonslinjen mellom rett og moral bør gå. Det er ganske sikkert handlinger og praksiser som i dag er tillatt, men som burde være

11. Det vil være delte meninger om slik dulting innehar et tvangselement som gjør det til et uakseptabelt, paternalistisk virkemiddel. Jeg tar ikke stilling til det her, men nøyer meg med å nevne det som en metode for å fremme klimavennlig atferd.

forbudt – akkurat som det er handlinger og praksiser som per i dag er forbudt, men som burde være tillatt. Mitt poeng er at moralisme og rettslig moralisme bør holdes atskilt. Moralisme dreier seg om moralsk kritikk av det som er umoralsk, mens rettslig moralisme dreier seg om å forby det umoralske. Moralisten kan ta steget over til rettslig moralisme, men det er altså ikke nødvendig, og i de fleste tilfeller heller ikke ønskelig.

7. Konklusjon

I denne artikkelen har jeg argumentert mot et tradisjonelt syn som sier at moralisme og moralisering er noe iboende negativt. Jeg har forsvart det synet at vi har en moralsk rett til å moralisere, hvor moralisering forstås som moralsk kritikk av holdninger, oppfatninger, handlinger, praksiser og institusjoner som vi har god grunn til å mene er moralsk problematisk eller galt. Klimamoralisme forstås som moralsk kritikk anvendt på forhold som antas å ha negativ innvirkning på klimaet.

Jeg har nøyd meg med å tegne opp et teoretisk rammeverk for hvordan jeg mener vi bør tenke om moralisme generelt og klimamoralisme spesielt. Det er mer å si om klimamoralisme enn det jeg har sagt i denne artikkelen. For det første er det verdt å utforske hvilke egenskaper som kjenner den gode, dydige klimamoralisten til forskjell fra hva som kjenner den dårlige, lastefulle klimamoralisten. Det er særlig relevant for å vurdere hvordan retten til moralisering bør utøves på en måte som avstedkommer endring av antatt klimafiendtlige praksiser. For det andre bør det undersøkes nærmere hvordan moralsk kritikk kan få en mer naturlig plass i vårt samfunn. Det fordrer antagelig at vi oppøver evnen til å servere og motta kritikk på en måte som er konstruktiv med tanke på å oppnå moralsk forståelse og læring. For det tredje så er det mer å si om forholdet mellom moralisme og rettslig moralisme enn det jeg har antydnet i denne artikkelen. Hvor langt kan og bør klimamoralisten gå i bekjempelsen av det hun mener er klimafiendtlige oppfatninger, holdninger, handlinger, praksiser og institusjoner, uten å ta i bruk statlige tvangsmidler som oppleves som urimelige og illiberale? Disse og andre spørsmål bør diskuteres i mer detalj for å oppnå en bedre forståelse av klimamoralismens ulike etiske, politiske og juridiske sider.

Redaktørene gjør oppmerksom på at Gamlund ikke har deltatt i fagfelleprosessen eller i redaksjonens antakelse for publisering, og at artikkelen er underlagt samme vitenskapelige og kvalitetsmessige krav som de andre artiklene.

Referanser

- Archer, A. (2018). The problem with moralism. *Ratio*, 31(3), 342–350. <https://doi.org/10.1111/rati.12168>
- Bell, M. (2013). The Standing to Blame: A Critique. I D. Justin Coates & Neal A. Tognazzini (red.). *Blame: Its Nature and Norms* (s. 263–281). Oxford University Press.
- Coady, C. A. J. (red.). (2006). *What's Wrong with Moralism?* Blackwell.
- Coady, C. A. J. (2008). *Messy Morality. The Challenge of Politics*. Clarendon Press.
- Driver, J. (1994). Hyperactive ethics. *The Philosophical Quarterly*, 44(174), 9–25. <https://doi.org/10.2307/2220144>
- Driver, J. (2005). Moralism. *Journal of Applied Philosophy*, 22(2), 137–51. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5930.2005.00298.x>
- Ekeli, K. S. (2017). Rettslig moralisme og retten til ytringsfrihet. *Norsk Filosofisk Tidsskrift*, 52(3), 114–129. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2901-2017-03-05>

- Ekeli, K. S. (2021). Toleration, Respect for Persons and the Free Speech Right to do Moral Wrong. I Mitja Sardoc (red.), *The Palgrave Handbook of Toleration*. Palgrave Macmillan (under publisering).
- Fragnière, A. (2016). Climate change and Individual Duties. *WIREs Clim Change*, 7(6), 798–814. <https://doi.org/10.1002/wcc.422>
- Fullinwider, R. K. (2005). On Moralism. *Journal of Applied Philosophy*, 22(2), 105–20. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5930.2005.00296.x>
- Gamlund, E. (2021). *Kunsten å moralisere*. Dreyer Forlag (under publisering).
- Garvey, J. (2011). Climate Change and Causal Inefficacy: Why Go Green When It Makes No Difference? *Royal Institute of Philosophy Supplement*, 69, 157–174. <https://doi.org/10.1017/S1358246111000269>
- Hart, H. L. H. (1963). *Law, Liberty, and Morality*. Stanford University Press.
- Hiller, A. (2011). Climate change and individual responsibility. *Monist*, 94(3), 349–368. <https://doi.org/10.5840/monist201194318>
- Mill, J. S. (2010). *Om Friheten*. Oversatt og med etterord av Pål Foss. Vidarforlaget.
- Scanlon, T. M. (2008). *Moral Dimensions: Permissibility, Meaning, Blame*. Harvard University Press.
- Taylor, C. (2012). *Moralism: Study of a vice*. Acumen.
- Vogt, D. C. (2017). Et forsvar for hykleren: Klima, moralisering, liv og lære. *Norsk Filosofisk Tidsskrift*, 52(3), 103–113. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2901-2017-03-04>
- Wallace, R. J. (2010). Hypocrisy, Moral Address, and the Equal Standing of Persons. *Philosophy & Public Affairs*, 38(4), 307–341. <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2010.01195.x>